

PERSPECTIVA

LEGNICKIE STUDIA TEOLÓGICZNO-HISTORYCZNE

Rok XIX 2020 nr 1 (36) s. 142-157

Ks. MAREK SUCHECKI*

BIBLIJNE WĄTKI PREFACJI O NAJŚWIĘTSZEJ MARYI PANNIE WYBRANEJ CÓRCIE IZRAELA

Sobór Watykański II w *Konstytucji dogmatycznej o Kościele Lumen gentium* wyraził swoje stanowisko dotyczące Maryi. Ojcowie soborowi wpisali mariologię i maryjność w chrystologię i eklezjologię:

Sobór święty wykładając naukę o Kościele, w którym boski Odkupiciel dokonuje zbawienia, pragnie wyjaśnić starannie zarówno rolę Błogosławionej Dziewicy w tajemnicy Słowa Wcielonego i Ciała Mistycznego, jak i obowiązki ludzi odkupionych względem Bogarodzicy, Matki Chrystusa i matki ludzi, zwłaszcza wiernych, nie zamierza jednak przedstawiać pełnej nauki o Maryi ani rozstrzygać kwestii jeszcze nie całkowicie wyjaśnionych pracą teologów. Zachowują tedy nadal swoje prawo poglądy, jakie w szkołach katolickich swobodnie podaje się o Tej, która w Kościele świętym zajmuje miejsce najwyższe po Chrystusie, a zarazem nam najbliższe¹.

Sobór w tym rozdziale podaje ważne treści na temat Maryi i form pobożności względem Bogarodzicy².

---

* Ks. Marek Suchecki – kapłan diecezji legnickiej; katecheta; wykładowca na Uniwersytecie Trzeciego Wieku w Legnicy oraz w Diecezjalnym Instytucie Muzyki Kościelnej; e-mail marksuc@wp.pl.

¹ SOBÓR WATYKAŃSKI II. *Konstytucja dogmatyczna o Kościele Lumen gentium* (21.11.1964) [dalej: KK] p. 54.

² *Tamże* 52-69.

Posoborową odpowiedzią na wskazania konstytucji była *Adhortacja apostołska Marialis cultus o należyтым kształtowaniu i rozwijaniu kultu Najświętszej Maryi Panny*. W swojej adhortacji Paweł VI wskazuje na to, że Biblia powinna być wykorzystana w odnowie kultu maryjnego:

Dziś już powszechnie się rozumie, że chrześcijańska pobożność domaga się włączenia w każdą formę kultu wskazań i myśli biblijnych. Rozwój studiów biblijnych, częstsze i powszechniejsze korzystanie z Pisma św., a zwłaszcza przykład tradycji oraz wewnętrzne poruszenie Ducha Świętego skłaniają i wzywają chrześcijan naszych czasów, by coraz bardziej posługiwali się Biblią jako znakomitą księgą modlitwy i z niej czerpali należyte postanowienia i wspaniałe wzory. Kult Najświętszej Panny żadną miarą nie może oddalać się od tego ogólnego ukierunkowania życia chrześcijańskiego; co więcej, głównie z niego winien czerpać nowe siły i niezawodną pomoc. Pismo św. bowiem, odsłaniając w niezwykły sposób Boży plan zbawienia ludzkiego, wszędzie przepojone jest tajemnicą Zbawiciela i wskazuje – od Księgi Rodzaju do Apokalipsy – bardzo wyraźnie na Tę, która była Matką i Towarzyszką tegoż Zbawiciela. Nie chcielibyśmy jednak, by to biblijne natchnienie ograniczało się do samego korzystania z tekstów i obrazów, nawet umiejętnie wydobytych z Pisma św.; wszak przynosi ono z sobą o wiele więcej. Żąda mianowicie, by z Ksiąg świętych czerpano słowa i myśli do formuł modlitw i tekstów wyznaczonych do śpiewu. Przede wszystkim jednak domaga się, by kult Najświętszej Dziewicy został przeniknięty i wypełniony najważniejszymi treściami orędzia chrześcijańskiego, iżby chrześcijanie, czcząc Stolicę Mądrości, sami w zamian za to zostali oświeceni światłem Słowa Bożego i nakłonieni do postępowania według nakazów Mądrości Wcielonej³.

Jednym z owoców soborowej reformy liturgii było powstanie nowego *Mszału rzymskiego*. A wzrost pobożności i prośby wielu pasterzy zaowocowały powstaniem i zatwierdzeniem w 1986 r. przez Jana Pawła II *Zbioru Mszy o Najświętszej Maryi Pannie*⁴. Zbiór składa się z dwóch części: formularzy mszalnych i lekcjonarza⁵.

Niniejsza publikacja przedstawi wątki biblijne z pierwszej prefacji na okres Adwentu. W teje prefacji, zatytułowanej *Najświętsza Maryja Panna wybrana córka Izraela*⁶, można odnaleźć następujące wątki:

- szczyt dziejów Izraela
- początek Kościoła
- zbawienie przychodzi od Izraela

³ PAWEŁ VI. *Adhortacja apostołska Marialis cultus o należyтым kształtowaniu i rozwijaniu kultu Najświętszej Maryi Panny* (2.02.1974) [dalej: MC] p. 30.

⁴ KONGREGACJA DS. KULTU BOŻEGO. *Christi mysterium celebrans*. Rzym 1986.

⁵ *Nowe Msze o Najświętszej Maryi Pannie. Komentarze i homilie*. Red. A. Paciorek, H. Witczyk. Kielce 2008 s. 5.

⁶ *Zbiór Mszy o Najświętszej Maryi Pannie*. Poznań 1998.

- nowa rodzina
- Córka Adama
- Nowa Ewa
- Dziedziczka wiary Abrahama
- Matka Jezusa
- Róźdzka z korzenia Jessego.

1. SZCZYT DZIEJÓW IZRAELA

Dzieje Izraela rozpoczynają się od powołania Abrahama⁷, do którego Bóg skierował słowa:

Wyjdź z twojej ziemi rodzinnej i z domu twego ojca do kraju, który ci ukażę. Uczynię bowiem z ciebie wielki naród, będę ci błogosławił i twoje imię rozślą: staniesz się błogosławieństwem. Będę błogosławił tym, którzy ciebie błogosławić będą, a tym, którzy tobie będą złorzeczyli, i ja będę złorzeczył. Przez ciebie będą otrzymywały błogosławieństwo ludy całej ziemi. (Rdz 12,1-3)

Abraham w swoim życiu musiał dokonać trudnego wyboru – opuścić dom rodzinny i wyruszyć w nieznaną, czy pozostać w ziemi rodzinnej. Podjął ryzyko „[...] udał się w drogę, jak mu Pan rozkazał, a z nim poszedł i Lot” (Rdz 12,4a). Wybór Abrahama pokazuje jego wielkie zaufanie i niezwykłą wiarę w słowo Boże. A jego historia i przebyta droga ukazuje stopniowe poznawanie Boga.

Wypełniając rozkaz Boży i udając się w daleką podróż, Abraham nie zdawał sobie na pewno sprawy z tego, że rozpoczyna tym samym ważny rozdział historii człowieka, który zakończy się pełnią czasów, kiedy to Bóg pošle na świat swojego Jednorodzonego Syna. Wiedział jednak, że nadejdzie kiedyś chwila błogosławiona dla całej ludzkości. Stąd w czasie dyskusji z faryzeuszami mógł o nim powiedzieć Chrystus: „Abraham, ojciec wasz rozradował się z tego, że ujrzał mój dzień” (J 8,56)⁸. Obietnica, którą Bóg dał Abrahamowi wypełni się w Chrystusie „[...] jak przyobiecał naszym ojcom – na rzecz Abrahama i jego potomstwa na wieki” (Łk 1,55).

Od chwili swego powołania, przez kolejne etapy życia Abraham był człowiekiem wiary i takim pozostał do końca. Umarł, jak powiada Pismo Święte, syty lat. Pozostał po nim Izaak, a następnie wnuki i kolejne pokolenia rozpoczynające historię narodu izraelskiego⁹.

⁷ M. PATER. *Dzieje Izraela*. Poznań 1998 s. 15.

⁸ E. SZTAFROWSKI. *Wprowadzenie do liturgii mszy niedzielnych i świątecznych*. Warszawa 1982 s. 102.

⁹ W. CHROSTOWSKI. *Bohaterowie wiary Starego Testamentu*. Warszawa 1992 s. 21.

Wyjątkowy wpływ na kształtowanie się Izraela miał czas wyjścia z niewoli egipskiej. To właśnie wtedy Izrael ukonstytuował się jako naród¹⁰. Bóg nie opuścił potomków Abrahama, któremu złożył obietnicę. Mężem wybranym przez Boga dla wybawienia Izraelitów z niewoli egipskiej był Mojżesz¹¹. Urodził się w Egipcie w czasach prześladowań. Został cudownie uratowany (por. Hbr 11,23) i wychowany na dworze faraona. Jako dorosły mężczyzna stanął w obronie Izraelity, zabijając egipskiego dozorcę. Gdy sprawa stała się jawna, Mojżesz uciekł przed gniewem faraona do ziemi Madianitów. Tam przyłączył się do Jetro, kapłana madianickiego, u którego pasł trzodę. Został również zięciem swego chlebodawcy.

Bóg powołał Mojżesza na górze Horeb gdzie ukazał mu się w krzaku gorejącym. Powiedział wówczas do niego:

Jestem Bogiem ojca twego, Bogiem Abrahama, Bogiem Izaaka i Bogiem Jakuba. (Wj 3,6)

Zlecił Mojżeszowi zadanie wyprowadzenia Izraelitów z Egiptu. Jednocześnie przedstawił mu swoje imię: JESTEM, KTÓRY JESTEM.

Po powrocie do Egiptu Mojżesz znalazł posłuch wśród rodaków, ale faraon nie chciał wypuścić Izraelitów. Bóg okazał swą wielkość, zsyłając plagi na Egipt. Zasadniczą rolę w uwolnieniu Izraelitów odegrał Bóg podczas nocy paschalnej (pascha – przejście). Anioł Pański „przeszedł” przez Egipt, dotykając śmiercią jego pierworodnych, co przesądziło o decyzji faraona. Rokrocznie podczas Święta Paschy Izraelici wspominają to wyzwolenie, spożywając paschalny, uroczysty i pełen symboliki posiłek¹². Kulminacyjnym punktem wyjścia z Egiptu, momentem definitywnego wyzwolenia i znakiem Bożej potęgi prowadzącej lud silnym ramieniem było przejście przez Morze Czerwone¹³.

Izraelici dotarli do góry Synaj, gdzie od Jahwe otrzymali *Dekalog* – prawo regulujące relacje z Bogiem oraz relacje międzyludzkie. *Dziesięć przykazań* to kodeks moralny ludzkości i ogromny wkład wiary Starego Testamentu w duchowe dobro ludzi wszystkich czasów¹⁴. Owe prawo miało wielkie znaczenie dla tożsamości Izraelitów i wyjątkowości między innymi narodami. Wraz z nadaniem *Dekalogu* nastąpiło uroczyste zawarcie Przymierza między Bogiem a Izraelem (por. Wj 24,3-8). Był to akt religijno-polityczny, który ustanowił w Izraelu teokrację, tzn. rządy Boga jako prawowitego władcy narodu wybranego (Wj 19,5)¹⁵. Naród izraelski kształtuje wiarę w Boga, który przemawia: „Słuchaj, Izraelu, Pan jest naszym Bogiem – Panem jedynym” (Pwt 6,4).

---

¹⁰ Tamże s. 25.

¹¹ T. JELONEK. *Historia Izraela. Ustalenia wstępne*. Kraków 2017 s. 77.

¹² W. CHROSTOWSKI. *Bohaterowie wiary Starego Testamentu* s. 35.

¹³ T. JELONEK. *Historia Izraela* s. 79.

¹⁴ W. CHROSTOWSKI. *Bohaterowie wiary Starego Testamentu* s. 38.

¹⁵ M. PATER. *Dzieje Izraela* s. 31.

Jednocześnie rozpoczął się kult Jahwe, sprawowany w namiocie spotkania. W Miejscu Najświętszym przechowywano Arkę Przymierza – widzialny tron Niewidzialnego Boga Jahwe. Ustalono wówczas również czasy święte: Paschę, Święto Żniw, Święto Szałasów, szabat (por. Kpł 23,32).

Istotnym momentem w dziejach Izraela były czasy Jozuego, który wprowadził naród wybrany do Ziemi Obiecanej. Od tego momentu Izraelczycy przestali być koczownikami mieszkającymi w namiotach, a stali się narodem zamieszkującym miasta i wsie.

Ważnym okresem w historii narodu izraelskiego było panowanie Dawida jako króla. Czas jego rządów to czas wyłaniania się Izraela jako narodu i budowania jego świadomości narodowej. Podboje Dawida i zabezpieczenie przez niego granic oraz zdobycie Jerozolimy wzmocniło autorytet króla i wiary jahwistycznej. Dało mocne fundamenty rozwoju gospodarczego, politycznego, kulturalnego i religijnego¹⁶. Za czasów Dawida zostało wypowiedziane proroctwo Natana:

Gdy król zamieszkał w swoim domu, a Pan poskromił wokół wszystkich jego wrogów, rzekł król do proroka Natana: «Spójrz, ja mieszkam w pałacu cedrowym, a Arka Boża mieszka w namiocie». Natan powiedział do króla: «Uczyń wszystko, co zamierzasz w sercu, gdyż Pan jest z tobą». Lecz tej samej nocy Pan skierował do Natana następujące słowa: «Idź i powiedz mojemu słudze, Dawidowi: To mówi Pan: Czy ty zbudujesz Mi dom na mieszkanie? Nie mieszkałem bowiem w domu od dnia, w którym wywiodłem z Egiptu synów Izraela, aż do dziś dnia. Przebywałem w namiocie albo przybytku. Przez czas, gdy wędrowałem z całym Izraelem, czy choćby do jednego z sędziów izraelskich, którym nakazałem paść mój lud, Izraela, przemówiłem kiedykolwiek słowami: Dlaczego nie zbudowaliście Mi domu cedrowego? A teraz przemówisz do sługi mojego, Dawida: To mówi Pan Zastępów: Zabrałem cię z pastwiska spośród owiec, abyś był władcą nad ludem moim, nad Izraelem. I byłem z tobą wszędzie, dokąd się udałeś, wytraciłem przed tobą wszystkich twoich nieprzyjaciół. Dam ci sławę największych ludzi na ziemi. Wyznaczę miejsce mojemu ludowi, Izraelowi, i osadzę go tam, i będzie mieszkał na swoim miejscu, a nie poruszy się więcej, a ludzie nikczemni nie będą go już uciskać jak dawniej. Od czasu kiedy ustanowiłem sędziów nad ludem moim izraelskim, obdarzyłem cię pokojem ze wszystkimi wrogami. Tobie też Pan zapowiedział, że ci zbuduje dom. Kiedy wypełnią się twoje dni i spocziesz obok swych przodków, wtedy wzbudzę po tobie potomka twojego, który wyjdzie z twoich wnętrzności, i utwierdzą jego królestwo. On zbuduje dom imieniu memu, a Ja utwierdzą tron jego królestwa na wieki. Ja będę mu ojcem, a on będzie Mi synem, a jeżeli zawini, będę go karcił różgą ludzi i ciosami synów ludzkich. Lecz nie cofnę od niego mojej życzliwości, jak ją cofnąłem od Saula, twego poprzednika, którego opuściłem.

¹⁶ A. PIWOWAR. *Historia Izraela czasów Starego Testamentu*. Lublin 2013 s. 98; M. PATER. *Dzieje Izraela* s. 55 n.

Przede Mną dom twój i twoje królestwo będzie trwać na wieki. Twój tron będzie utwierdzony na wieki». (2 Sm 7,1-16; por. 1 Krn 17,1-14; Ps 89, 132, 11-12)

Bóg zapowiedział Dawidowi, że zapoczątkuje dynastię (zbuduję ci dom)¹⁷, z której narodzi się szczególnie władca. Jego królestwo będzie wieczne, a on sam będzie synem Boga (Ja będę mu ojcem, a on będzie Mi synem). Obiecanego potomka zapowiedziano jako króla pochodzącego z dynastii Dawida. Do tej zapowiedzi będą nawiązywać dalsze zapowiedzi prorocze (por. Iz 7,14; por. Mich 5,2-3) i oczekiwania na Mesjasza. Jego przyjście będzie szczytem dziejów Izraela.

Gdy jednak nadeszła pełnia czasu, zesłał Bóg Syna swego, zrodzonego z niewiasty, zrodzonego pod Prawem, aby wykupił tych, którzy podlegali Prawu, abyśmy mogli otrzymać przybrane synostwo. (Ga 4,4)

2. POCZĄTEK KOŚCIOŁA

Mówiąc o początku Kościoła, sięgnijmy wpierw do pierwszego rozdziału Ewangelii św. Łukasza, w nim bowiem Ambroży widział jego początek:

W szóstym miesiącu posłał Bóg anioła Gabriela do miasta w Galilei, zwanego Nazaret, do Dziewicy poślubionej mężowi, imieniem Józef, z rodu Dawida; a Dziewicy było na imię Maryja. Anioł wszedł do Niej i rzekł: «Bądź pozdrowiona, pełna łaski, Pan z Tobą». Ona zmieszana się na te słowa i rozważała, co miałyby znaczyć to pozdrowienie. Lecz anioł rzekł do Niej: «Nie bój się, Maryjo, znalazłaś bowiem łaskę u Boga. Oto poczniesz i porodzisz Syna, któremu nadasz imię Jezus. Będzie On wielki i będzie nazwany Synem Najwyższego, a Pan Bóg da Mu tron Jego praojca, Dawida. Będzie panował nad domem Jakuba na wieki, a Jego panowaniu nie będzie końca». Na to Maryja rzekła do anioła: «Jakże się to stanie, skoro nie znam męża?» Anioł Jej odpowiedział: «Duch Święty zstąpi na Ciebie i moc Najwyższego osłoni Cię. Dlatego też Święte, które się narodzi, będzie nazwane Synem Bożym. A oto również krewna Twoja, Elżbieta, poczęła w swej starości syna i jest już w szóstym miesiącu ta, która uchodzi za nieplodną. Dla Boga bowiem nie ma nic niemożliwego». Na to rzekła Maryja: «Oto Ja służebnica Pańska, niech Mi się stanie według twego słowa!» Wtedy odszedł od Niej anioł. (Łk 1,26-38)

Scena zwiastowania Pańskiego przedstawia *fiat* Maryi: „Oto Ja służebnica Pańska, niech Mi się stanie według twego słowa!”. Niewiasta z Nazaretu godzi się zostać Matką Tego, który będzie Głową Mistycznego Ciała – Kościoła. Jej zgoda na przyjęcie Syna Najwyższego dała początek nowemu Przymierzu¹⁸ – Kościołowi.

¹⁷ J.S. SYNOWIEC. *Oto twój król przychodzi. Mesjasz w pismach Starego Przymierza*. Kraków 1992 s. 15.

¹⁸ JAN PAWEŁ II. *Encyklika Redemptoris Mater o błogosławionej Maryi Dziewicy w życiu pielgrzymującego Kościoła* (25.03.1987) [dalej: RM] p. 14.

Tradycja ukazuje nam jeszcze jeden moment początku – narodzin Kościoła. Jest to scena ukrzyżowania Jezusa. Kościół rodzi się z przebitego (otwartego) boku Jezusa Chrystusa. Z Jego boku wypływają krew i woda, które oznaczają sakramenty Eucharystii i chrztu. Zapowiedź narodzin Kościoła z boku Chrystusa Tradycja widzi też w figurze Ewy, która „[...] narodziła się z boku śpiącego Adama”¹⁹.

Również zaznaczona przez św. Łukasza obecność Maryi (por. Dz 1,14) w Wieczniku wskazuje na Jej uczestnictwo w narodzinach Kościoła. Ta, która poczęła Zbawiciela świata za sprawą Ducha Świętego, jest obecna wśród uczniów i będzie świadkiem poczęcia się Kościoła (por. Dz 2,1-13).

Matka Jezusa reprezentuje otwartość na działanie Boga, z której wypływa gotowość do służenia innym i która umożliwi wzrost Kościoła²⁰.

3. ZBAWIENIE PRZYCHODZI OD IZRAELA

Ten wątek biblijny ukazany jest w rozmowie Jezusa z Samarytanką, przedstawionej przez ewangelistę Jana w czwartym rozdziale:

Wy czcicie to, czego nie znacie, my czcimy to, co znamy, ponieważ zbawienie bierze początek od Żydów. (J 4,22; por Rz 11,26)

Chrystus ukazuje pochodzenie zbawienia, ma ono przyjsć od potomków Abrahama (Rdz 22,18)²¹. Historia narodu izraelskiego to czas oczekiwania na przyjsćie Mesjasza Zbawiciela, ale i czas przygotowania przez Boży plan owego narodu.

¹⁹ W. WOJNYNIEC. *Maryja w pełni Objawienia*. Wrocław 2007 s. 77; zob. A.A. NAPIÓRKOWSKI. *Maryja jest piękna. Zarys mariologii i maryjności*. Kraków 2016 s. 170.

²⁰ C.-P. MÄRZ, M. BÄR, J. DOMEK, M. BECKER-HUBERTI. *Maryja Jej życie i świadectwo*. Przeł. K i K Markiewiczowie. Poznań 2014 s. 32.

²¹ Ewangelia według św. Jana mimo uniwersalistycznego spojrzenia na zbawienie mocno tkwi w środowisku palestyńskim i podkreśla judaistyczne źródła religii chrześcijańskiej. Jezus, rozmawiając z Samarytanką, akcentuje, że „zbawienie przychodzi od Żydów” (4,22). „Jezus umarł też za naród (wybrany) oraz aby rozproszone dzieci Boże zgromadzić w jedno” (11,49-52). Ewangelista doskonale zna judaizm, jego święta celebrowane w świątyni jerozolimskiej oraz Święte Pisma narodu żydowskiego. Uznaje też wartość żydowskiego dziedzictwa. Abraham widział dzień Jezusa i cieszył się z niego (8,56). Prawo (Tora) jest darem, które przyszło za pośrednictwem Mojżesza (1,17). Pisma Świętego nie można odrzucić (10,35). Jezus jest tym, o którym pisał Mojżesz w Prawie i prorocy (1,45; 5,46 n.). On jest Królem Izraela i królem żydowskim (1,47; 19,19-22). Taką opinię przedstawia J. Kozyra. Zob. J. Kozyra. *Nowy Testament a Żydzi na podstawie dokumentu Papieskiej Komisji Biblijnej* (2001). W: *Pieśniami dla mnie Twoje przykazania* (Ps 119,143) Księga pamiątkowa dla księdza profesora Janusza Frankowskiego w 50. rocznicę święceń kapłańskich i 75. rocznicę urodzin. Oprac. W. Chrostowski. Warszawa 2003 s. 155; zob. Papieska Komisja Biblijna. *Naród żydowski i jego Święte Pisma w Biblii chrześcijańskiej*. Tłum. R. Rubinkiewicz. Kielce 2002 p. 76; H.H. Henrix. *Nigdy nie odwołane Stare Przymierze podstawą „communio” między Kościołem a narodem żydowskim*. W: *Ja jestem Józef brat wasz. Księga pamiątkowa ku czci Arcybiskupa Henryka Józefa Muszyńskiego Metropolity Gnieźnieńskiego w 65. rocznicę urodzin*. Oprac. W. Chrostowski. Warszawa 1998 s. 159. Innego

Mesjasz, który był zapowiadany przez proroków (por. Rdz 49,10; Lb 24,17; Iz 11,1-2; 2 Sm7,12-13), ma się narodzić w narodzie wybranym. Narodzie, który miał odegrać trzy role w historii zbawienia. Po pierwsze, miał zawierzyć się całkowicie Bogu, wchodząc w wyjątkowe przymierze z Nim; po drugie, przez lojalność wobec Boga i cnoty miał przynieść ludzkości liczne błogosławieństwa; po trzecie, miał proroczo zapowiadać późniejszą historię zbawienia w swej własnej historii. Ale Żydzi mieli także, mówiąc wprost, przyjąć inkarnację (wcielenie), innymi słowy, mieli stać się ludem, pośród którego Bóg mógłby stać się człowiekiem. Skoro Bóg miał być w wyjątkowo intymnych stosunkach z Żydami, a ostatecznie dokonać pośród nich wcielenia, musiał być to lud wolny od jakichkolwiek związków z innymi bóstwami, wolny od wszelkich zanieczyszczeń duchowych. Stąd nacisk spotykany w Starym Testamencie, by odrzucić wszelkie formy bałwochwalstwa i magii, które tworzą więzi z upadłymi duchami²². Tak miał zostać ukształtowany lud, by mógł poznać Boga i czcić go w Duchu i prawdzie (J 4,24).

4. NOWA RODZINA

Naród wybrany – Izrael, który zawarł przymierze z Bogiem (Wj 24,1-11), stał się Ludem Bożym w Starym Testamencie. Ludem, który miał swój początek w rodzinie Abrahama, któremu Bóg dał obietnicę (Rdz 12,1-3). Tę obietnicę Bóg ponawia wobec Izaaka (Rdz 26,24) i Jakuba (Rdz 28,13-15). Owa rodzina z 12 synów Jakuba rozrosła się do wielkiego narodu (Rdz 47, 27). Ten lud otrzymał od Boga prawo, które zobowiązał się zachować: „Wszystkie słowa, jakie powiedział Pan, wypełnimy” (Wj 24,3). Wyczekiwał w czasach niewoli pełni czasów z Mesjaszem i nowym Ludem Bożym²³.

Gdy jednak nadeszła pełnia czasu, zesłał Bóg Syna swego, zrodzonego z niewiasty, zrodzonego pod Prawem, aby wykupił tych, którzy podlegali Prawu, abyśmy mogli otrzymać przybrane synostwo. (Ga 4,4)

Pełnia czasów wypełniła się w Jezusie Chrystusie. On również dał nam prawo:

Będziesz miłował Pana Boga swego całym swoim sercem, całą swoją duszą i całym swoim umysłem. To jest największe i pierwsze przykazanie. Drugie podobne jest do niego: Będziesz miłował swego bliźniego jak siebie samego. Na tych dwóch przykazaniach opiera się całe Prawo i Prorocy. (Mt 22,34-40)

---

zdania jest B. Górka, który uważa, że Jezus dokonuje retrospekcji kulturowo-religijnej judaizmu i Samarytan. Zob. B. Górka. *Jezus i Samarytanka* (J 4,1-42) Historia i inicjacja. Kraków 2008 s. 126 n.

²² R.H. SCHOMEN. *Zbawienie bierze początek od Żydów*. Przekł. J. Urban. Warszawa 2016 s. 20.

²³ S. NAGY. *Kościół Starego Testamentu – Boży projekt pisany dziejami Narodu Wybranego*. Wrocław 2009.

Przykazanie miłości otwiera nowy rozdział w historii zbawienia człowieka. Rozdział, w którym zaczyna istnieć nowa rodzina – Lud Boży – Kościół.

5. CÓRKA ADAMA

Księga Rodzaju opisuje stworzenia świata i człowieka, jak również upadek pierwszych ludzi. Po opisie grzechu pierworodnego i konsekwencjach z nim związanych napotykamy fragment:

Mężczyzna dał swej żonie imię Ewa, bo ona stała się matką wszystkich żyjących. (Rdz 3,20)

Jeśli Ewa jest matką wszystkich żyjących, można z tego wnioskować, iż jej mąż Adam jest ojcem wszystkich żyjących²⁴, co daje nam możliwość mówienia o Maryi jako córce Adama. Jeszcze inny fragment w trzecim rozdziale wskazuje na Maryję jako córkę (potomstwo) Adama:

Wprowadzam nieprzyjaźń między ciebie i niewiastę, pomiędzy potomstwo twoje a potomstwo jej: ono zmiążdży ci głowę, a ty zmiążdżysz mu piętę. (Rdz 3,15)

Jest tu zapowiedź potomstwa pierwszych rodziców, które zwycięży Szatana. Ta zapowiedź wypełniła się w Jezusie Chrystusie:

Gdy jednak nadeszła pełnia czasu, zesłał Bóg Syna swego, zrodzonego z niewiasty, zrodzonego pod Prawem, aby wykupił tych, którzy podlegali Prawu, abyśmy mogli otrzymać przybrane synostwo. (Ga 4,4)

6. NOWA EWA

Kolejny wątek biblijny – Nowa Ewa²⁵ wywodzi się z kontekstu biblijnego zaczerpniętego z Listu do Rzymian:

---

²⁴ KK 53.

²⁵ We wszystkich pokoleniach, w tradycji wiary oraz chrześcijańskiej refleksji nad wiarą zestawienie Adam – Chrystus idzie często w parze z zestawieniem Ewa – Maryja. Jeśli Maryja jest określana również jako „nowa Ewa”, to jakie mogą być znaczenia tej analogii? Z pewnością są wielorakie. Wypada zwłaszcza zatrzymać się na tym znaczeniu, które widzi w Maryi pełne odkrycie wszystkiego, co zawarte jest w biblijnym słowie «niewiasta»: odkrycie na miarę tajemnicy odkupienia. Maryja oznacza niejako przekroczenie owej granicy, o jakiej mówią słowa Księgi Rodzaju (3,16) i powrót w kierunku tego „początku”, w którym odnajdujemy „niewiastę” taką, jaka była zamierzona w dziele stworzenia, a więc w wiecznej myśli Boga, w łonie Przenajświętszej Trójcy. Maryja jest „nowym początkiem” godności i powołania kobiety, wszystkich kobiet i każdej z osobna. SOBÓR WATYKAŃSKI II. *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym Gaudium et spes* (7.12.1965) p. 22.

Dlatego też jak przez jednego człowieka grzech wszedł na świat, a przez grzech śmierć, i w ten sposób śmierć przeszła na wszystkich ludzi, ponieważ wszyscy zgrzeszyli [...]. Bo i przed Prawem grzech był na świecie, grzechu się jednak nie poczytuje, gdy nie ma Prawa. (Rz 5,12-13)

W swoim liście św. Paweł rozwija antytezę Adam – Chrystus. Adam, ojciec wszystkich ludzi, miał przekazywać życie, stał się jednak sprawcą śmierci. Chrystus, który umarł na krzyżu, przywraca życie światu. Ten kontekst biblijny zapoczątkował szeroko rozwijaną w czasach patrystycznych antytezę Ewa – Maryja. Ojcowie Kościoła porównali rolę Ewy przy upadku Adama z rolą Maryi przy odkupieńczym działaniu Jezusa²⁶. Pierwszy tę myśl sformułował św. Justyn. Św. Ireneusz z Lyonu ją rozwinął:

Jak Ewa, mając Adama za męża, będąc jednak panną, przez swe nieposłuszeństwo stała się dla siebie i dla całego rodzaju ludzkiego przyczyną śmierci, tak Maryja, mając wyznaczonego męża, pozostając jednak panną, przez swe posłuszeństwo stała się dla siebie i dla całego rodzaju ludzkiego przyczyną zbawienia²⁷.

Św. Ireneusz użył jeszcze osobliwego obrazu węzła: Maryja rozwiązuje więzy grzechu, zapoczątkowane przez Ewę i Adama, więzy, które przez wieki namnożyły się i zniewoliły człowieka. Oto jego słowa:

Tak też węzeł nieposłuszeństwa Ewy został rozwiązany przez posłuszeństwo Maryi; co dziewica Ewa związała przez swoją niewiarę, to Dziewica Maryja rozwiązała przez swoją wiarę²⁸.

Św. Jan Paweł II również wypowiedział się na temat antytezy Ewa – Maryja.

Zestawienie Ewa – Maryja powraca stale w dziejach refleksji nad otrzymanym w Objawieniu Bożym depozytem wiary i jest jednym z tematów często podejmowanych przez ojców Kościoła, pisarzy kościelnych i teologów. Zwykle na pierwszy plan wysuwa się w tym porównaniu różnica, przeciwstawienie. Ewa jako „matka wszystkich żyjących” (por. Rdz 3,20) jest świadkiem biblijnego „początku”, w którym zawiera się prawda o stworzeniu człowieka a obraz i podobieństwo Boga i prawda o grzechu pierwotnym. Maryja jest świadkiem nowego „początku” i „nowego stworzenia” (por. 2 Kor 5,17). Więcej, Ona sama, jako pierwsza odkupiona w dziejach zbawienia, jest „nowym stworzeniem”: jest „łaski pełna”²⁹.

²⁶ A.A. NAPIÓRKOWSKI. *Maryja jest piękna* s. 71.

²⁷ Św. IRENEUSZ z LYONU. *Przeciw herezjom* 3, 22. PG 7, 956. W: *Ojcowie Kościoła greccy i syryjscy. Teksty o Matce Bożej*. Przeł. W. Kania. Niepokalanów 1979 s. 24.

²⁸ *Tamże* s. 25.

²⁹ JAN PAWEŁ II. *List apostolski Mulieris dignitatem o godności i powołaniu kobiety* (15.08.1988) p. 11.

7. DZIEDZICZKA WIARY ABRAHAMA

Wątek odwołuje się do paraleli między Abrahamem, ojcem wierzących i Maryją, Matką wierzących. „Abram uwierzył i Pan poczytał mu to za zasługę” (Rdz 15,6; por. Rz 4,3). Elżbieta powie do Maryi:

Błogosławiona jesteś, któraś uwierzyła, że spełnią się słowa powiedziane Ci od Pana. (Łk 1,45)

Wiara Abrahama i Maryi wyraża się w pełnym zaufaniu w obietnicę Bożą. Tak jak Abraham był wierny Bogu w różnych sytuacjach, trudnościach i doświadczeniach, tak i Maryja całkowicie zawierzyła swoje życie Bogu. W momencie wypowiedzenia *fiat* aktywnie i świadomie podjęła współpracę z Bożym zamysłem zbawienia³⁰.

Wiara Maryi może być porównana z wiarą Abrahama: jest Ona nowym początkiem tej samej obietnicy, tego samego niezmiennego planu Boga, który znajduje teraz swoje całkowite wypełnienie w Jezusie Chrystusie³¹.

Owa paralela zaczyna się w radości obietnicy Syna. Dochodzi do mrocznej godziny wejścia na górę Moria, to znaczy aż do ukrzyżowania Chrystusa, ale później do cudownego ocalenia Izaaka, czyli do zmartwychwstania Jezusa³².

8. MATKA JEZUSA

W Piśmie Świętym Nowego Testamentu mamy kilka fragmentów mówiących o Maryi. Teksty te wprost ukazują Ją jako tę, z której Jezus przyjmuje naturę ludzką. W Ewangelii Marka znajdziemy tylko dwa fragmenty mówiące o Matce Jezusa. Pierwszy opowiada o prawdziwej rodzinie Jezusa³³:

Tymczasem nadeszła Jego Matka i bracia i stojąc na dworze, posłali po Niego, aby Go przywołać. Właśnie tłum ludzi siedział wokół Niego, gdy Mu powiedzieli: «Oto Twoja Matka i bracia na dworze pytają się o Ciebie». Odpowiedział im: «Któż jest moją matką i [którzy] są braćmi?» I spoglądając na siedzących dookoła Niego rzekł: «Oto moja matka i moi bracia. Bo kto pełni wolę Bożą, ten Mi jest bratem, siostrą i matką». (Mk 3,31-35)

³⁰ A.A. NAPIÓRKOWSKI. *Maryja jest piękna* s. 55.

³¹ BENEDYKT XVI. *Mędrcy reprezentują narody w drodze do Boga. Rozważanie przed modlitwą Anioł Pański* (6.01.2013).

³² J. RATZINGER. *Wzniosła Córa Syjonu*. Przekł. J. Królikowski. Poznań 2002 s. 103; R.H. SCHOMEN. *Zbawienie bierze początek od Żydów* s. 19.

³³ F. MUSSNER. *Maryja Matka Jezusa w Nowym Testamencie*. Przeł. J. Aszyk. Kraków 2014 s. 18.

Drugi wprost nazywa Matkę Jezusa jej imieniem:

Czy nie jest to cieśla, syn Maryi, a brat Jakuba, Józefa, Judy i Szymona?
(Mk 6,1-6a)

Więcej miejsca Matce Jezusa poświęcają ewangeliści Mateusz i Łukasz. Obydwaj napisali Ewangelię dzieciństwa Jezusa, w której ukazują wydarzenia związane z Jego narodzinami.

Św. Mateusz rozpoczyna Ewangelię dzieciństwa od rodowodu Dawida i genealogii Jezusa. Ukazuje Maryję przez pryzmat osoby Józefa. Pod względem literackim genealogia Jezusa jest midraszem³⁴, w którym chodzi o interpretację wydarzeń³⁵. Mateusz znacząco podkreśla macierzyństwo Maryi we fragmencie:

Po zaślubinach Matki Jego, Maryi, z Józefem, wpierw nim zamieszkali razem, znalazła się brzemienną za sprawą Ducha Świętego. (Mt 1,18)

Jest tu potwierdzone nadprzyrodzone poczęcie Mesjasza. Oprócz pierwszych dwóch rozdziałów opisujących dzieciństwo Jezusa, gdzie Maryja odgrywa rolę bardziej bierną niż aktywną³⁶, w rozdziale dwunastym pojawia się stwierdzenie:

Gdy jeszcze przemawiał do tłumów, oto Jego Matka i bracia stanęli na dworze i chcieli z Nim mówić. Ktoś rzekł do Niego: «Oto Twoja Matka i Twoi bracia stoją na dworze i chcą mówić z Tobą». (Mt 12,46-47)

Łukasz w Ewangelii dzieciństwa na pierwszy plan wysuwa Maryję³⁷. Rozpoczyna Ewangelię zapowiedzią narodzenia św. Jana Chrzciciela, który

Wielu spośród synów Izraela nawróci do Pana, Boga ich; on sam pójdzie przed Nim w duchu i mocy Eliasza, żeby serca ojców nakłonić ku dzieciom, a nieposłusznych – do usposobienia sprawiedliwych, by przygotować Panu lud doskołały. (Łk 1,16-17)

W dalszej części autor natchniony opisuje zwiastowanie Maryi. I jako jedyny ewangelista opisuje dosyć dokładnie narodziny Zbawiciela (Łk 2,1-7). W całej Ewangelii dzieciństwa wielokrotnie ukazane jest macierzyństwo Maryi, Matki Jezusa, „[...] która zachowywała wszystkie te sprawy i rozważała je w swoim sercu” (Łk 2,19). Podobnie jak Mateusz i Marek, również Łukasz przedstawia Maryję w scenie wskazania prawdziwej rodziny (por. Łk 8,19-21).

Łukasz ukazał Maryję również w drugim swoim dziele:

³⁴ J.-P. TORRELL. *Dziewica Maryja w wierze Kościoła*. Przeł. M. Szewc-Osiecka. Poznań 2013 s. 16; T. STRAMARE. *Ewangelia Tajemnic ukrytego życia Jezusa (Mateusz i Łukasz 1-2)*. Poznań 2012 s. 77.

³⁵ A.A. NAPIÓRKOWSKI. *Maryja jest piękna* s. 71.

³⁶ I. DE LA POTTERIE. *Maryja w tajemnicy Przymierza*. Przeł. A. Tronina. Warszawa 2000 s. 70; F. MUSSNER. *Maryja Matka Jezusa* s. 21; J.-P. TORRELL. *Dziewica Maryja w wierze Kościoła* s. 20.

³⁷ F. MUSSNER. *Maryja Matka Jezusa* s. 23; J.-P. TORRELL. *Dziewica Maryja w wierze Kościoła* s. 20.

Wszyscy oni trwali jednomyślnie na modlitwie razem z niewiastami, Maryją, Matką Jezusa, i braćmi Jego. (Dz 1,14)

Również czwarty ewangelista, Jan, przedstawia Maryję.

Matka Jezusa nie jest w Ewangelii Jana nazwana po imieniu, pojawia się tylko dwa razy, na początku i na końcu publicznej działalności Jezusa³⁸.

Pierwszy fragment, w którym pojawia się Maryja, to wesele w Kanie Galilejskiej (J 2,1-11):

[...] i była tam Matka Jezusa. Zaproszono na to wesele także Jezusa i Jego uczniów. (J 2,1-2)

Zaskakująca jest odpowiedź Jezusa na słowa Matki o braku wina³⁹:

Czyż to moja lub Twoja sprawa, Niewiasto? Czyż jeszcze nie nadeszła godzina moja? (J 2,4)

Autor przez stwierdzenie „nie nadeszła godzina moja” chce pokazać, iż o tej godzinie decyduje sam Ojciec, któremu Jezus jest całkowicie podporządkowany.

Wedle Ewangelii św. Jana owa «godzina» oznacza moment przeznaczony przez Ojca, w którym Syn wypełni swoje dzieło i ma doznać uwielbienia (por. J 7,30; 8,20; 12,23.27; 13,1; 17,1; 19,27)⁴⁰.

Drugi fragment w Ewangelii Janowej mówiący o Maryi to scena pod krzyżem. Jan jako jedyny umieszcza tam Matkę Jezusa:

A obok krzyża Jezusowego stały: Matka Jego i siostra Matki Jego, Maria, żona Kleofasa, i Maria Magdalena. Kiedy więc Jezus ujrzał Matkę i stojącego obok Niej ucznia, którego miłował, rzekł do Matki: «Niewiasto, oto syn Twój». Następnie rzekł do ucznia: «Oto Matka twoja». I od tej godziny uczeń wziął Ją do siebie. (J 19,25-27)

Fragment, nazywany „Testamentem z Krzyża”, ukazuje jak Jezus oddaje swoją Matkę umiłowanemu uczniowi, który bierze ją do siebie⁴¹.

³⁸ R. MAHONEY. *Die Mutter Jesu im Neuen Testament*. W: *Die Frau im Urchristentum*. Red. G. Dautzenberg [i in.]. Freiburg – Basel – Wien 1983 s. 110; zob. F. MUSSNER. *Maryja Matka Jezusa* s. 23; J.-P. TORRELL. *Dziewica Maryja w wierze Kościoła* s. 28.

³⁹ C.-P. MÄRZ, M. BÄR, J. DOMEK, M. BECKER-HUBERTI. *Maryja Jej życie i świadectwo* s 35.

⁴⁰ RM 21.

⁴¹ J. KUDASIEWICZ. *I od tej godziny uczeń wziął Ją do siebie (J 19,27b)*. W: *Pan moim światłem. Księga pamiątkowa dla Księdza Profesora Jerzego Chmiela w 65. rocznicę urodzin*. Oprac. W. Chrostowski. Warszawa 2000 s. 210.

9. RÓŻDŹKA Z KORZENIA JESSEGO

Wątek ten możemy znaleźć u proroka Izajasza, który zapowiada przyjsie Mesjasza, Króla sprawiedliwego: „I wyrosnie różdżka z pnia Jessego, wypuści się odrośl z jego korzeni” (Iz 11,1) oraz „Owego dnia to się stanie: Korzeń Jessego stać będzie na znak dla narodów” (Iz 11,10). Jest to nawiązanie do rodu Jessego, czyli ojca Dawida. Ród, który jest porównany do rozwijającego się bujnie drzewa, któremu początek dał Jesse Betlejemita (por. 1 Sm 16,1-13), obumrze. Stanie się wyschłym pniem, ale ów pień wypuści odrośl, która da początek erze odnowienia⁴². Ród ten stanie się również znakiem, do którego narody przychodzić będą po radę. Mówiąc o rodzie, autor ma na myśli królów tego rodu, którzy mają powtórnie rządzić w Jerozolimie⁴³.

ZAKOŃCZENIE

W przedstawionym artykule została podjęta próba ukazania pochodzenia wątków biblijnych występujących w pierwszej prefacji adwentowej ze *Zbioru Mszy o Najświętszej Maryi Pannie*. Widać, że autorzy prefacji tak „[...] posługiwali się Biblią jako znakomitą księgą modlitwy i z niej czerpali należyte postanowienia i wspaniałe wzory”⁴⁴, by przedstawić całą historię zbawienia w wielkiej syntezie. A Maryja, jako wybrana córka Izraela, ma w niej wyjątkowe miejsce wyznaczone przez Boga. W Maryi łączy się Stare Przymierze z Nowym. Dzięki temu, że z niej począł się Syn Boży, rozpoczyna się czas zbawienia ludzkości (por. Ga 4,4).

BIBLICAL THREADS OF THE PREFACE ON THE BLESSED VIRGIN MARY THE CHOSEN DAUGHTER OF ISRAEL

Summary

Collection of Masses on the Blessed Virgin Mary, one of the fruits of the post-conciliar liturgical reform, has forms for a given liturgical period. In the prefaces which are there, we can find many threads drawn from the Holy Scripture. The subject of this study is an attempt to extract biblical threads from the advent preface entitled *The Blessed Virgin Mary, the Chosen Daughter of Israel*.

Thum. Jarosław Sempryk

⁴² L. STACHOWIAK. *Księga Izajasza 1 (1-39)*. W: *Pismo Święte Starego Testamentu*. T. IX-1. Red. L. Stachowiak. Poznań 1996 s. 255.

⁴³ J.S. SYNOWIEC. *Prorocy Izraela ich pisma i nauka*. Kraków 1994 s 63.

⁴⁴ MC 30.

Słowa kluczowe: Najświętsza Maryja Panna, reforma liturgiczna, prefacja, wątki maryjne, wątki biblijne, tytuły maryjne.

Keywords: the Blessed Virgin Mary, liturgical reform, preface, Marian threads, biblical threads, Marian titles.

BIBLIOGRAFIA

- BENEDYKT XVI. *Mędrcy reprezentują narody w drodze do Boga. Rozważanie przed modlitwą Anioł Pański* (6.01.2013)
- CHROSTOWSKI W., *Bohaterowie wiary Starego Testamentu*. Warszawa 1992.
- DE LA POTTERIE I., *Maryja w tajemnicy Przymierza*. Przekł. A. Tronina. Warszawa 2000.
- GÓRKA B., *Jezus i Samarytanka (J 4,1-42). Historia i inicjacja*. Kraków 2008.
- HENRIX H.H., *Nigdy nie odwołane Stare Przymierze podstawą „communio” między Kościołem a narodem żydowskim*. W *Ja jestem Józef brat wasz. Księga pamiątkowa ku czci Arcybiskupa Henryka Józefa Muszyńskiego Metropolity Gnieźnieńskiego w 65. rocznicę urodzin*. Oprac. W. Chrostowski. Warszawa 1998.
- JAN PAWEŁ II. *Encyklika Redemptoris Mater o błogosławionej Maryi Dziewicy w życiu pielgrzymującego Kościoła* (25.03.1987)
- JAN PAWEŁ II. *List apostolski Mulieris dignitatem o godności i powołaniu kobiety* (15.08.1988).
- JELONEK T., *Historia Izraela. Ustalenia wstępne*. Kraków 2017.
- KONGREGACJA DS. KULTU BOŻEGO. *Christi mysterium celebrans*. Rzym 1986.
- KOZYRA J., *Nowy Testament a Żydzi na podstawie dokumentu Papieskiej Komisji Biblijnej (2001)*. W: *Pieśniami dla mnie Twoje przykazania (Ps 119,143)*. Księga pamiątkowa dla księdza profesora Janusza Frankowskiego w 50. rocznicę święceń kapłańskich i 75. rocznicę urodzin. Oprac. W. Chrostowski. Warszawa 2003.
- KUDASIEWICZ J., *I od tej godziny uczeń wziął Ją do siebie (J 19,27b)*. W: *Pan moim światłem. Księga pamiątkowa dla Księdza Profesora Jerzego Chmiela w 65. rocznicę urodzin*. Oprac. W. Chrostowski. Warszawa 2000.
- MAHONEY R., *Die Mutter Jesu im Neuen Testament*. W: *Die Frau im Urchristentum*. Red. G. Dautzenberg [i in.]. Freiburg – Basel – Wien 1983.
- MÁRZ C.-P., BÄR M., DOMEK J., BECKER-HUBERTI M., *Maryja jej życie i świadectwo*. Przekł. K. i K. Markiewczowie. Poznań 2014.
- MUSSNER F., *Maryja Matka Jezusa w Nowym Testamencie*. Przekł. J. Aszyk. Kraków 2014.
- NAGY S., *Kościół Starego Testamentu – Boży projekt pisany dziejami Narodu Wybranego*. Wrocław 2009.
- Nowe Msze o Najświętszej Maryi Pannie. Komentarze i homilie*. Red. A. Paciorek, H. Witczyk. Kielce 2008.
- PAPIESKA KOMISJA BIBLIJNA. *Naród żydowski i jego Święte Pisma w Biblii chrześcijańskiej*. Tłum. R. Rubinkiewicz. Kielce 2002.
- PATER M., *Dzieje Izraela*. Poznań 1998.
- Paweł VI. *Adhortacja apostolska Marialis cultus o należyтым kształtowaniu i rozwijaniu kultu Najświętszej Maryi Panny* (2.02.1974).
- PIWOWAR A., *Historia Izraela czasów Starego Testamentu*. Lublin 2013.

- RATZINGER J., *Wzniosła Córa Syjonu*. Przekł. J. Królikowski. Poznań 2002.
- SCHOMEN R.H., *Zbawienie bierze początek od Żydów*. Przekł. J. Urban. Warszawa 2016.
- SOBÓR WATYKAŃSKI II. *Konstytucja dogmatyczna o Kościele Lumen gentium* (21.11.1964).
- SOBÓR WATYKAŃSKI II. *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym Gaudium et spes* (7.12.1965).
- STACHOWIAK L., *Księga Izajasza 1 (1-39)*. W: *Pismo Święte Starego Testamentu*. T. IX-1. Red. L. Stachowiak. Poznań 1996.
- STRAMARE T., *Ewangelia tajemnic ukrytego życia Jezusa (Mateusz i Łukasz 1-2)*. Poznań 2012.
- SYNOWIEC J.S., *Oto twój król przychodzi. Mesjasz w pismach Starego Przymierza*. Kraków 1992.
- SYNOWIEC J.S., *Prorocy Izraela ich pisma i nauka*. Kraków 1994.
- SZTAFFROWSKI E., *Wprowadzenie do liturgii mszy niedzielnych i świątecznych*. Warszawa 1982.
- ŚW. IRENEUSZ Z LYONU, *Przeciw herezjom* 3, 22 PG 7, 956. W: *Ojcowie Kościoła greccy i syryjscy. Teksty o Matce Bożej*. Przeł. W. Kania. Niepokalanów 1979.
- TORRELL J.-P., *Dziewica Maryja w wierze Kościoła*. Przeł. M. Szewc-Osiecka. Poznań 2013.
- WOŁYNIEC W., *Maryja w pełni Objawienia*. Wrocław 2007.
- Zbiór Mszy o Najświętszej Maryj Pannie*. Poznań 1998.